
Illusionen av en kvinna

En queerteoretisk analys av det homosexuella tabut i *En dåres försvarstal*

Ann-Sofie Lönngren

Följande artikel utgör en bearbetad och förkortad version av D-uppsatsen "Illusionen av en kvinna – en queerteoretisk analys av det homosexuella tabut i *En dåres försvarstal*", framlagd vid litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet maj 2001.

En *dåres försvarstal* skrevs på franska 1884-85 och var från början inte avsedd för publicering.¹ Omständigheter gjorde att den så småningom trycktes i alla fall, och detta skedde första gången i Tyskland 1893. Där blev romanen föremål för åtal p.g.a. sina för sedligheten sårande beskrivningar.² Först 1914 publicerades *En dåres försvarstal* på svenska och den är, tillsammans med *Svarta fanor* (1907), det verk av Strindbergs hand som väckt mest "motvilja och förfäran".³ Första delen av historien utspelas i Stockholm och behandlar hur den unge, kulturellt ambitiöse Axel blir nära vän med det adliga paret Gustav och Maria Wrangel, och snart huvudlöst förälskad i sin manlige väns hustru. Den andra och tredje delen behandlar Marias och Axels tio år långa äktenskap efter att hon skilt sig från sin make. Relationen mellan de båda makarna är stormig och passionerad och den dramatiska upplösningen sker i romanens avslutande utanför Sveriges gräns.

En dåres försvarstal har traditionellt lästs som kärlekshistorien mellan den unge Strindberg och hans första hustru Siri von Essen, varvid Strindbergs förhållande till kvinnor i allmänhet, och till Siri von Essen i synnerhet, har fokuserats. Könskampen och den biografiska kontexten har setts som centrala, och i tidigare forskning kring romanen har det ofta satts likhetstecken mellan det manliga subjektet Axel och författaren själv.⁴ Det problematiska i en sådan läsning har dock uppmärksamats, inte minst i en artikel av Sven Rinman (1965). Rinman gör en skarp åtskillnad mellan författarjaget (Axel) och den verkliga författaren (Strindberg), och konstaterar hur "Strindberg har kunnat krypa in i sitt alter ego och lyfta det ut ur sig själv, ge det ett eget liv som dåren

Axel.”⁵ Icke-biografiska läsningar av *En dåres försvarstal* har, i Rinmans efterföljd, i hög utsträckning fokuserat psykoanalytiska och psykologiska aspekter av romanen.⁶

I den analys av *En dåres försvarstal* som jag har utfört har jag lämnat såväl könskamp, biografisk kontext och psykoanalysen därhän för att istället göra en diskursiv sexualitetsanalys av heteronormativitetens reglerande funktion. Strindberg var verksam vid en ur sexualitetshistorisk synvinkel intressant tid, nämligen i brytpunkten mellan begreppen ”sodomit” och ”homosexuell”. Spänningarna mellan den äldre, moraliserande diskurs som betraktade sexuella praktiker mellan människor av samma kön som syndiga, och den nyare, medikaliseringssamtidsdiskurs där avvikande sexuella preferenser sågs som en medfödd eller förvärvad abnormitet, är ett uppenbart och genomgående tema i Strindbergs litterära produktion. I en artikel av Arne Melberg (1980) påvisas det, i en analys som ligger nära den jag själv har utfört, hur *En dåres försvarstal* kan läsas som ett dokument över de dramatiska sexualpolitiska förändringar som inträdde vid decennierna kring sekelskiftet 1900. En manligt definierad ”normalitet” skapade nu ett motsatsförhållande mellan sig själv och ”avvikelsen”, och den manlige huvudpersonen Axel kan härvidlag läsas som en det moderna genombrottets man.⁷

Även Foucault definierar slutet av 1800-talet som den period då ett ”perversionernas införande” (*l’implantation perverse*) genomfördes i de västerländska borgerliga samhällena.⁸ Detta innebar bland annat att den moderne homosexuelle träder fram som en personlighet med en historia, ett förflutet och en barndom. ”Sodomiten”, personen som p.g.a. lastbarhet och allmän fördärvelse utförde homosexuella handlingar, träder tillbaka för den medfött eller förvärvat ”homosexuelle” vars sexuella läggning är en del av identiteten.⁹

Den förändrade synen på icke-normativa sexuella begär och relationer gällde inte minst lesbisk kärlek, och samkönat begär mellan kvinnor är ett av romanens stora teman. Till följd av den homosexuella identitetens och kvinnorörelsens framväxt övergick vänskapsrelationer mellan kvinnor nu i allt högre grad i sexuella förbindelser, och valet av en samkönad sexualpartner blev i vissa fall en del av den kvinnliga emancipationskampen.¹⁰

En dåres försvarstal skrevs vid en tid då sexualitet och moral diskuterades livligt av flera av dåtidens kända författare, debattörer och akademiker. Diskussionen rörde främst sexualmoral och prostitution; den sexualitet man fokuserade på var med andra ord den normativa heterosexualiteten.¹¹ Homosexualitet fick sitt massmediala genombrott i Sverige först efter 1907, och i den debatt som följde de närmaste åren var Strindberg en av flera kulturpersonligheter som deltog.¹² *En dåres försvarstal* var, med sina explicita beskrivningar av och åsikter om, samkönat begär, minst två decennier före sin tid.

Det går att dela in den homosexuella motivkretsen i *En dåres försvarstal* i två delar, nämligen en implicit respektive en explicit del. Den förra delen är främst representerad i romanens första hälft och kan sägas utgöras av queer-strukturer i en heterosexuell text. Här har jag valt att flytta fokus från den heterosexuella kärlekshistoria som tecknas, till förhållandet mellan de båda rivaliserande männen.¹³ Det dynamiska förhållandet mellan Axel och Gustav har tolkats som uttryck för en stark homosocial bindning med en förträngd homoerotisk dimension.¹⁴

Den explicita homosexuella motivkretsen återfinns främst i romanens andra hälft, vilken behandlar Marias gränsöverskridande beteenden och förmodade attraktion till andra kvinnor. I tidigare forskning kring romanen har Marias lesbiska eskapader i hög utsträckning tillskrivits Axels svartsjuka och monomani, en läsning som innebär att man bortser från en omfattande aspekt av motivkretsen i *En dåres försvarstal*.¹⁵ I den analys jag har gjort av romanen har jag valt att tolka Marias genus- och sexualitetskategoriska gränsöverskridanden som faktiska, och som ett uttryck för en lesbisk kvinnas motstånd mot en obli-gatorisk heterosexualitet.¹⁶

En dåres försvarstal är full av oförlösta sexuella spänningar. I kontrast mot tidigare analyser vill jag hävda att förutom triangeldramat Axel – Maria – Gustav, där två män åtrår samma kvinna, finns det dessutom en homosexuell attraktion mellan de båda männen. Detsamma gäller för triangeldramat Maria – Axel – Mathilde, där de båda kvinnorna förutom att åtrå mannen, dessutom är sexuellt attraherade till varandra. I romanens senare delar förändras denna konstellation till att innefatta Axel – Maria – andra kvinnor, varvid min uppfattning är att Marias sexuella attraktion till sina väninnor i själva verket är mer betydelsefull än den mellan henne och Axel. Detta är en aspekt av sexualiteten i *En dåres försvarstal* som hittills har förbisetts, och som innebär att de legitima heterosexuella begär som florerar i romanen ständigt hotas av förbjudna och samhällsomstörtande lustar.

Manliga homoerotiska bindningar i den heterosexuella texten

Det erotiskt laddade triangeldrama som utspelar sig i första delen av *En dåres försvarstal* utgör en del av en tematik som skulle komma att bli genomgående i Strindbergs litterära produktion.¹⁷ Författaren visar här prov på en erotisk analys, dithills okänd i Sverige,¹⁸ och i *En dåres försvarstal* är det denna del av intrigen som fått störst utrymme. Av romanens 262 sidor ägnas ca 150 åt att redogöra för Axels vänskap med Gustav och Maria, samt för hur han och Maria ömsesidigt förälskar sig i varandra. De umgås intimt på tre man hand och vänskapen mellan Axel och Gustav skildras utförligt.

Redan i romanens förord fokuseras intresset på övergivne äkta mannen, och

på den "hängivenhet" och uppenbara samförstånd som funnits mellan honom och Axel. Det manliga subjektet förkastar vidare de som "påstå att jag skulle ha bedragit maken i första äktenskapet", genom att gå bakom ryggen med dennes hustru (s. 9f). Med fokus på den homosociala bindning som finns mellan Axel och Gustav öppnar dock passagen för en annan tolkning: att Axel skulle ha bedragit Gustav med Maria. En sådan tolkning finner stöd i en senare passage då Axel fått reda på att Gustav älskar Marias kusin Mathilde, vilket enligt honom bevisar att "han bedragit oss [Axel och Maria] från första stund" (s. 130). Detta resonemang kan dock möjligen anklagas för långsökthet, så låt oss gå vidare och jämföra Axels beskrivning av Maria, med hur han beskriver Gustav. Första gången Axel möter Maria låter det så här:

en ung dam, välklädd, smidig, distingerad. [...] Vad som frapperade mig i den unga kvinnans uppenbarelse var att hon vid fyllda tjugofem såg ut som en ung flicka, ett barn. Ett huvud som en skolflickas, ett näpet litet ansikte alldeles insnärjt i det ostyriga håret, blont som kornax, skuldror som en prinsessa, en växt smidig som en vidjas, ett sätt att böja på huvudet med ett både frimodigt, aktningsfullt och överlägset uttryck. (S. 35)

Den beundrande beskrivningen av Maria åtföljs snart av en lika beundrande beskrivning av hennes man:

baronen stack ut huvudet och hälsade oss med ett vänligt och öppet leende.[...] Han tog sig präktig ut i sin paraduniform från kungliga livgardet. Helt i mörkblått, med vapenrocken täckt av broderier i silver och gult silke, bildade hans manliga och kraftigt utvecklade gestalt ett värdigt komplement till den alabastervita uppenbarelsen vid hans sida. Ett sällsynt ståtligt par, där den enes företräden endast framhävde den andres. (S. 43)

Här ska nämnas att andra män i romanen inte blir föremål för samma ingående intresse.¹⁹ Beskrivningen av såväl Maria som Gustav uttrycker beundran och gillande, och någon svartsjuka mot sin blivande hustrus man står i det här läget inte att finna. Axel blir dock på ett tidigt stadium klar över sin förälskelse i Maria, något han beskriver som en omvälvande upplevelse, "en vision. [...] Gud var förvisad, och kvinnan intog hans plats" (s.41). Detta är dock en känsla som är direkt och explicit beroende av hennes äktenskap med baronen: "Jag tillbad henne som den hon var, som maka, som mor, sådan som hon stod där; hustru till denne man, mor till detta barn; och för den skull tycktes mig mannens närvaro oundgänglig för min känsla av lycka över att få tillbedja" (s. 41f). Axel tillber Maria som baronens hustru, och den homosociala kopplingen dem emellan tycks vara en viktig del av Axels förälskelse. Valet av sexuellt begärs-

objekt bestäms därmed inte enbart av de kvalitéer som återfinns hos det älskade subjektet, utan även av den man vilken valts till rival.²⁰

Vänskapen mellan Axel och paret Wrangel antar redan från början en intim och förtrolig karaktär, och en period av intensivt umgänge dem tre emellan kulminerar då Maria vid ett tillfälle reser bort. Avskedet blir känsloladdat och Maria anbefaller sin make i Axels vård. "Då båten försvann, föll mig baronen om halsen, skakande av snyftningar; och vi höll varandra hårt omfamnade en stund utan att yttra ett ord" (s.45). Då Maria rest fortsätter Gustav och Axel sin intima samvaro på tu man hand men trots att de försäkrar varandra sin vänskap blir situationen snart krystad och besvärande. Detta löser de båda männen genom att ägna sin tid tillsammans åt att tala om Maria, dyrka Maria, och hylla henne (46f). Allt för att inför sig själva och varandra försäkra sig om att det enda som binder dem samman är deras varma känslor för samma kvinna. Den intima manliga samvaron är endast möjlig genom illusionen av en kvinna, eftersom den även döljer en sexuell aspekt. Axel och Gustav är alltför känslomässiga, alltför öppna och även alltför fysiskt närgångna för att kunna upprätthålla detta förhållande i frånvaron av ett legitimt sexuellt objekt.

Trots den spända umgängestonen har de två vännerna svårt att skiljas: "Tillbaka i staden tog jag farväl; men han drog mig med sig mot min vilja, bönföll mig att gå hem med honom, och jag följde med" (s. 47). Baronen erbjuder Axel en lur på soffan:

Han placerade en kudde under mitt huvud, breddade sin vapenrock över mig och önskade mig god sömn med ännu ett tack för att jag icke lämnat honom ensam. I hans broderliga omsorger fanns det som ekon av kvinnan som hela hans inre var uppfyllt av; jag föll i en djup sömn och märkte just när medvetandet slocknade hur han smugit sig fram på tå för att ännu en gång fråga om jag hade det bra. (S. 47)

Denna episod kan jämföras med hur Maria i romanens inledning breder sin rävsinnsskappa över den sjuke Axel (s. 16), och visar återigen hur Axel söker att på ett legitimt sätt skildra närheten i sitt förhållande till Gustav. Sålunda är Gustavs omsorger "broderliga" och Axel tar emot dem genom att legitimera dem som "ekon av kvinnan som hela hans inre är uppfyllt av." Gustavs manliga yttre blir här endast ett sken; inuti är han uppfylld av kvinnlighet, och det är den kvinnligheten Axel låter sig pysslas om av. Gustav och Maria smälter i Axels föreställning samman till en enda person, och relationen mellan Axel och Gustav är även i Marias frånvaro genomsyrad av det heterosexuella begärsobjekt hennes kvinnlighet representerar.

En sådan läsart finner stöd i den passage där Gustav under Marias frånvaro föreslår ett gemensamt bordellbesök samt, till Axels indignation, berättar detaljer om sina utomäktenskapliga affärer (s. 51). Detta rimmar illa med den kär-

leksfulla saknad Gustav har tillägnat sin hustru sedan hon reste, och styrker resonemanget om att det gemensamma tillbedjandet av en kvinna åtminstone till viss del varit en förevändning för en känslösam manlig samvaro. Att Gustav har en viss makt över Axels vilja är återkommande: "Han bönföll mig så oemotståndligt, så bevekande och såg så varmt på mig med sina mjältsjuka ögon att jag kände motståndskraften svika" (s. 64).

Efter denna intensiva samvaro håller sig Axel undan i två dagar, bara för att på den tredje dagen bli väckt av att vaktparaden marscherar förbi, spelandes Chopins sorgemarsch:

Jag sprang fram till fönstret och fick se baronen i spetsen för högvakten. Han hälsade mig med en nick och ett spjuveraktigt leende. Det var han som gett order om att man skulle spela friherrinnans älsklingsstycke; och musikanterna visste inte om att de spelade för oss båda till hennes ära. (S.48)

Den traditionella uppvakningen med musik utanför den tillbeddas fönster maskeras här återigen med den ömsesidiga illusionen av att allt sexuellt begär är riktat till ett heterosexuellt begärsobjekt. En samvaro eller ett kontakttagande mellan Axel och Gustav utan att omvägen går via illusionen av en kvinna verkar omöjlig.

Ju längre det erotiska spelet mellan de tre protagonisterna drivs, desto mer uppenbart blir det att Axel blivit en del av makarna Wrangels äktenskap. I enlighet med detta inbjuds Axel att fira parets bröllopsdag med dem, en tillställning som inleds med ett gräl med alla parter inblandade, och avslutas med att makarna kysser varandra vid desserten (s. 70f). Axels retorik då han beskriver trions umgänge påminner starkt om ett passionerat kärleksdrama: "Vi har tillbragt denna tid med fester, sammankomster på tre man hand, dödligt tråkiga, det har förekommit brytningar och förlikningar, skärmytslingar och vapenvila, smågräl och känsloutgjutelser med försäkringar om uppriktig vänskap. Jag har gått därifrån och jag har kommit tillbaka" (s. 104).

Än tydligare blir denna omständighet då Axel bjuder hem Gustav och Maria på en avskedsmiddag. Hans kärlek till Maria tvingar honom att resa och han har dukat upp för avskedsfesten som inför en kärleksmåltid: "Man skulle ha kunnat tro att det var fråga om en bröllopsfest, såvida inte tre kuvert varit dukade, en kärleksnatt, men för mig var det en nattvard, en försoningsmåltid" (s. 78f). Mot bakgrund av det intima förhållandet de tre vännerna emellan är det nog mer rättvisande att säga att en bröllopsfest och en kärleksmåltid ligger närmare sanningen än Axels försök att få det till en "nattvard". Detta är för övrigt inte första gången han försöker maskera sitt begär som något andligt och upphöjt. (Ex. s. 35, 41)

Att avskedsmiddagen verkligen är en förtäckt kärleksmåltid blir än mer up-

penbart då under middagen, som präglas av en varm och sentimental stämning, baronen överränner en gåva till Axel: "Då drog baronen på ett tecken av sin hustru upp en opalprydd ring ur fickan, räckte den till mig och utbragte en skål. [...] jag håller av dig som en bror och högaktar dig som en man av ära!" (S.80) En av kärlekens starkaste symboler, ringen som skall pryda den älskades finger som ett tecken på evig kärlek, fullbordar förhållandet. Att varma känslor från Gustavs sida verkligen ligger bakom denna gåva är otvivelaktigt:

Baronen, påverkad av vinet, utbredd sig i sentimentalt svammel, han frossade i känsloutgjutelser, förklarade sig vara broderligt fäst vid mig och överöste mig med oändliga skåtal, svävande upp i högre rymder.

Hans pussiga ansikte glänste av välvilja, och han betraktade mig så smekamt med sina melankoliska ögon att jag inte längre kunde hysa tvivel om pålitligheten i hans vänskap. Han var faktiskt ett stort och gott barn, så redbar, oförvitlig, och jag lovade mig att vara honom trofast med risk att ge mig själv nådastöten. (S. 81)

Gustavs förälskelse i, och förmodade förhållande med, Marias kusin Mathilde, utgör ett genomgående objekt för svartsjuka från Axels sida. Efter att Gustav tillbringat ett par dagar på landet med den förföriska kusinen noterar Axel svartsjukt de förändringar som inträtt: "han hade anlagt en sensuell, glättig mask; ordvalet hade berikats med vulgära uttryck av tvivelaktig smak; och tonfallet hade förändrats på ett påfallande sätt. Vilken slapp karaktär, tänkte jag, som ger efter för alla intryck" (s. 51). Antipatin mellan Mathilde och Axel är omedelbar och legitimeras från Axels sida av att det är å Marias vägnar han är svartsjuk.

Detta är ett mönster som blir särskilt uppenbart vid två olika tillfällen. Det första tillfället är vid en picknick för alla fyra, då Mathilde och Gustav flirtar oförbehållsamt med varandra framför ögonen på Axel och Maria (s. 65f). Trots att Maria säger sig inte vara svartsjuk så blir stämningen snart tryckt och leder under middagen till ett gräl mellan Axel och Gustav (s. 68). Det andra exemplet äger rum i parets våning, då Mathilde och Gustav stänger in sig i sovrummet för att Mathilde ska prova en klänning. Axel påstår sig vid detta tillfälle förakta Maria för hennes brist på svartsjuka, och ger sig inte förrän hon gått och hämtat Gustav (s. 108f). Axels svartsjuka tar med andra ord omvägen kring ett för den heterosexistiska maktstrukturen legitimt svartsjukesubjekt, d.v.s. hustrun för att på så vis uttrycka sexuellt begär mot den äkta mannen.

Mathilde får även utgöra syndabock då Gustavs sympatier för Axel falnar. Detta sker, enligt Axel, under inflytande av Mathildes ogillande av honom själv: "baronen, känslig för alla intryck, visade genom sitt förändrade sätt gentemot mig, när kusinen var närvarande, att han var på väg att betrakta mig med förtjuserskans ögon" (s. 73). Eftersom Axels känslor av försmåddhet inte är legitima, då han känner sig försmådd av en annan man, tar avspisandet och

ogillandet så att säga omvägen kring en legitim ställföreträdande avspisare, nämligen Mathilde.

Mathildes närvaro tillför ytterligare ett legitimt begärsubjekt för de båda männen och gör att situationen snart är mycket komplex. Axel är förälskad i Maria men tycker inte om Mathilde (s. 72). Han låtsas dock att han är förälskad i henne och han gör henne sin kur, något som gör både Gustav och Maria svartsjuka (s. 107). Gustav är förälskad i Mathilde, vilket han även erkänner för sin hustru (s. 117). Dessutom är han svartsjuk på Maria och Axel (s. 107). Axel är svartsjuk på Gustav och Mathilde och Maria är explicit förälskad i alla tre. Det ursprungliga triangeldramat har utvecklats till en kvartett.

Situationen tycks i detta läge ohållbar, och det är signifikant att det är nu Maria och Axel bekänner sin kärlek för varandra (s. 114). Två heterosexuella par utkristalliserar sig således, och de tidigare spänningarna mellan Maria och Mathilde och Axel och Gustav får stå tillbaka för ett mer legitimt parbildande. Trots att de fyra överskrider många gränser och samhälleliga värderingar så överskrider de i det här läget aldrig i handling den gräns som bestäms av en obligatorisk heterosexualitet. Kärleksförklaringen mellan Axel och Maria blir början på slutet för hennes och Gustavs äktenskap, men utgör även ett märkbart brott i förhållandet mellan Axel och Gustav (ex. s. 122). Spänningen mellan de båda männen minskar markant och det är Maria som intar rollen som dramas huvudperson.

Trots att Axel nu fått den han hela tiden har sagt sig velat ha går det att ana att han upplever en viss besvikelse i sin relation till Maria. Detta kan möjligtvis tolkas som ett tecken på att han är medveten om att någonting har gått honom förlorat, och det är förmodligen denna omständighet som får honom att omvända sitt sexuella umgänge med Maria som att han därmed har "uppfyllt en plikt" (s. 136) och "betalt en skuld till kvinnan" (s. 129). Min tolkning är emellertid att den homosexuella attraktion som funnits mellan Axel och Gustav försvinner i och med att två heterosexuella par utkristalliserar sig ur röran av erotiska spänningar.

Marias "lönnligaste begär" – att välja det ovalbara

Maria är en av den svenska kärlekslitteraturens kanske märkvärdigaste personligheter. Gåtfull, gränsöverskridande, olycklig och tystad förkroppsligar hon i sitt öde den lesbiska kvinnans lidanden under en obligatorisk och tvingande heterosexualitet. Hennes karaktär är helt skildrad genom Axels ögon, och redan i romanens början smyger det sig in små ledtrådar om att något enligt honom är fruktansvärt fel: "allteftersom jag läste, trädde nuet i förbindelse med det förgångna, och drottning Kristinas gulnade brev viskade bekännelser från friherrinnan i mitt öra" (s. 48). Drottning Kristina misstänktes vid denna tid för

att ha varit attraherad till personer av samma kön, och bland andra haft ett intimt förhållande med friherrinnan Ebba Sparre.²¹

Misstankarna om att Maria döljer något i sitt intima liv väcks med andra ord hos Axel redan på ett tidigt stadium, och särskild uppmärksamhet ägnas i romanens första del åt Marias förhållande till sin vackra kusin, Mathilde. Hon omtalas redan i romanens början av Maria som "förtrollande" (s. 55f), och den första kärleksförklaringen sker helt explicit under en picknick då Gustav och Mathilde flirtar med varandra framför ögonen på Maria:

- Och ni är inte svartsjuk?
- Inte det ringaste, svarade hon med ett otvunget skratt, utan ett spår av elakhet. Ni kan tycka det är underligt, men så är det! Jag älskar min make, den hedersmannen, jag avgudar flickebarnet, den söta varelsen (s. 66).

Detta uttalande förbigås i texten med tystnad, liksom längre fram då Maria återigen talar om sin kusin som "förtjusande" och erkänner att hon är "riktigt betagen i den söta ungen" (s. 71f). Även om Axel alltså inte kommenterar Marias uttalanden så minns han dem uppenbarligen, då han längre fram i romanen ställer henne till svars för hennes attraktion till Mathilde:

När vi ändå gett oss in på en dispyt, påminde jag henne om att hon en gång bekant sin vettlösa passion för den vackra Mathilde, kusinen. På detta svarade hon uppriktigt, med den oskyldigaste ton i världen, att hon själv blivit förvånad över att en kvinna kunde bli så vansinnigt förtjust i en annan kvinna.

Lugnad av det naiva i bekännelsen erinrade jag mig att Maria mitt i sällskap hos min sväger hade gett uttryck åt rent amorösa känslor för kusinen, utan att rodna, utan att vara medveten om fåten. (S. 195)

Att Mathilde skulle besvara Marias känslor är dock tveksamt, och något stöd för detta ges inte i texten. Någon direkt svartsjuka från Axels sida verkar i detta läge inte finnas, och min uppfattning är att han än så länge ser Marias attraktion till andra kvinnor som en uppeggande krydda i deras ömsesidiga förälskelse. Den lesbiska kärleken framstår, på detta stadium, som exotisk snarare än pervers. Frånvaron av svartsjuka förklaras med att Axel ännu inte ser Marias attraktion till andra kvinnor som något möjligt val för Maria, och alltså inte som något egentligt hot mot hans och Marias kärlek.

Däremot är Maria svartsjuk då Axel gör Mathilde sin kur: "Jag gör närmanden, och efter allt att döma underrättad på förhand leker hon med mig. [...] Friherrinnan har lagt märke till det, och hon lider" (s. 107). Den tolkningsmässiga fråga som uppstår i detta läge är, vem det egentligen är Maria är svartsjuk på? Hon är explicit förtjust i Mathilde och, enligt vad hon senare erkänner, redan på detta stadium förälskad i Axel. Ett rimligt svar på frågan är

därför att hon är svartsjuk på båda två. Att erkänna detta skulle dock innebära ett brytande av det homosexuella tabut varför Marias svartsjuka tar så att säga omvägen kring ett för den heterosexistiska maktstrukturen legitimt svartsjukeobjekt, nämligen Axel själv.

Stöd för en sådan läsning finns längre fram i texten, då baronen uppmanar Maria att dricka en försoningsskål med Mathilde:

- Skål på dig, lilla trollpacka, sade friherrinnan leende.
- Och sedan, vänd mot mig: – Kan ni tänka er, att vi blev osams, och det för er skull!
- Jag blev först svarslös, men strax därpå sade jag:
- Skulle friherrinnan vilja förklara sig?
- Inga förklaringar, ljöd det i korus.
- [...] För min skull! upprepade jag för mig själv och rannsakade mitt samvete. Vad skulle detta betyda? Var det ett naivt utbrott ur detta förvirrade sinne? Två kvinnor blir osams på grund av en man. De är alltså svartsjuka på varandra för den mannens skull! Men var då friherrinnan tokig som förrådde sig på det sättet? Säkerligen inte! Då måste det ligga något annat därunder! (S. 110)

Detta "andra" är naturligtvis att det är Mathilde Maria är svartsjuk på, då denna besvarar Axels närmanden. Ett osynliggörande av denna aspekt är dock talande för den heteronormativa diskurs inom vilken Axel skriver sitt försvarstal, och får honom ännu i romanens slutskede att omskriva Marias "lönnligaste begär" som primärt stående till andra män än Axel själv (s. 247).

I Axels beskrivning av Maria ser vi tydligt hur Strindberg, helt i enlighet med en heterosexuell matris, vill se ett samband mellan kön, genus och sexuellt begär.²² Eftersom Maria åtrår andra kvinnor är hon enligt Axel ingen "riktig" kvinna, och den kvinnlighet Marias kön och genus anger blir i Axels ögon en illusion av någonting som egentligen inte finns där – en illusion av en kvinna. Det är signifikativt att Axel då han försöker fastställa en slags vetenskaplig formel över Maria fastnar för Diana, "alltför mycket pojke, alltför litet flicka" (s. 61). Likaså tolkar Axel det som ett bevis på Marias perverterade läggning då hon på en maskerad väljer att klä ut sig till man (s. 193f), och han omskriver henne emellanåt som "mankvinnan" och ställer hennes manshat i motsatsförhållande till "verkliga kvinnor" (s. 249). Tolkat med en heterosexualiserad förståelseram kan en kvinna som åtrår andra kvinnor inte vara annat än fel och avvikande, och Maria blir i Axels beskrivning en sexuell mellanform, en monstrositet.²³ Då Maria klär ut sig till man eller helt enkelt "glömmer" vilket genus hon ska föreställa (ex. s. 116, 242), synliggörs den manlighet som enligt Axel måste finnas där eftersom Maria åtrår andra kvinnor.²⁴

Då Gustavs och Marias äktenskap upplöses märks ett tydligt brott i Axels attityd till den lesbiska attraktionen; från att ha varit en exotisk fantasi till att bli ett verkligt hot mot hans och Marias äktenskap

maktstruktur. Detta märks främst i Axels oresonliga hat mot Marias väninnor, vilkas famn Maria gång efter annan flyr till för att gråta ut över ett otillfredsställande äktenskap. Att Marias förbindelser till sina väninnor även har en sexuell aspekt antyds av att svartsjukescener då och då utspelas dem emellan (s. 196). Några bevis för att så är fallet har dock inte Axel förrän han griper sin hustru på bar gärning:

När den affären utagerats under gräl, gråtattacker, hysteriska anfall, är det en ny som dyker upp, så mycket mer oroande som jag inte alls var invigd i de djupaste mysterierna i könslivet, vars anomalier tycktes mig hemska liksom alla avvikelser man inte strax fattar. En kväll då tjänsteflickan höll på att bädda Marias säng, som nu stod i rummet intill mitt, får jag alltså höra små kvävda skrik, förstulna skratt, liksom framkallade av kittlingar! Det gör mig obehaglig till mods, och i det jag ger efter för en oförklarlig beklämning, som hotar att övergå i raseri, öppnar jag häftigt dörren som står på glänt och överraskar Maria i färd med att krama pigans bröst och försöka kyssa dem.

– Vad tar ni er till, är ni alldeles från vettet? ryter jag.

– Jag leker med flickan här, svarar Maria fräckt. Angår det dig?

– Ja, i högsta grad. Ge dig iväg!

När vi blivit ensamma, förklarar jag det otillständiga i hennes beteende. (S. 194)

För läsaren blir upplevelsen att Marias lesbiska eskapader ökar lavinartat efter att Axel tagit henne på bar gärning med en annan kvinna, men jag vill snarare se Marias gränsöverskridande beteenden som en röd tråd som löper genom romanen och är ett uttryck för, eller en aspekt av, en lesbisk kvinnas motstånd mot en obligatorisk heterosexualitet. Marias vägran att anpassa sig efter en heterosexuell matris ger enligt Axel upphov till "fula rykten" (s. 236), och han försöker enträget tala henne till rätta:

När vi kommit hem bönfaller jag Maria att avstå från detta självvådiga gyckelspel och för sitt barns heders skull undvika alla sådana tilltag som kan skada hennes rykte. Hon medger oförbehållsamt att hon tycker om vackra flickor, att hon smeker deras bröst, att väninnan inte är den enda, eftersom hon behandlar de andra kamraterna i klädlogen likadant, att hon ämnar fortsätta med det, eftersom det är en oskyldig lek, som ter sig liderlig bara i min smutsiga fantasi! (S. 202)

Det är här Axel finner sin "legitima" nisch: i hävdandet att Marias beteende allvarligt skadar det sociala anseendet för henne själv och hennes familj. I sin iver att övertyga hänvisar Axel till den senaste forskningen och samtida lagstiftning samt framhåller att han själv är en upplyst och fördomsfri person (s. 237f). Den frustration och svartsjuka Axel uppvisar är enligt min uppfattning ett uttryck för den obligatoriska heterosexualitetens ömma punkt: om heterosexualiteten var frivillig, hur många kvinnor skulle då välja den? För Axels del går indignationen snart över i äckel och hat:

Sällskapet består av unga skandinaviska målare [...]. Och vad värre är: målarinnor, frigjorda från alla fördomar och så fanatiska anhängare av den hermafroditiska litteraturen att de tror sig vara männens jämlikar. Och för att maskera sitt kön har de lagt sig till med männens yttre åthävor, röker, super sig fulla, spelar biljard, utträttat sina behov på gatan bakom en port, spyrgenerat på allmän plats och hänger sig, enligt vad de själva erkänner, åt amorösa lekar sinsemellan.

Nu går det verkligen för långt! (S. 230)

De kvinnor som liksom Maria aktivt väljer andra kvinnor som sexualpartners framställs i ovanstående citat som omänskliga, som djur eller monster. Detta är från och med denna punkt ett genomgående tema, som blir särskilt uppenbart då Axel beskriver Marias förmodade älskarinna, Marie David: "föremålet för denna kärlek var, sällsamt nog, en rödhårig typ, med maskulina drag, böjd och hängande näsa, isterhaka, gula ögon, kinder uppsvällda av dryckjom, platt bröst, krokiga händer, den avskyvärdaste, otäckaste varelse man kunde tänka sig, inte ens en bonddräng skulle vilja veta av henne" (S. 239). Likaså är kyssen mellan Maria och fröken David, avskedskyssen, skildrad som grotesk och monstruös:

När sången var slut går Maria fram och sätter sig bredvid monstret, som stiger upp, fattar hennes huvud, öppnar munnen på vid gavel och kysser henne, det vill säga suger in båda hennes läppar i sitt hiskliga gap. Det där var åtminstone köttslig kärlek, säger jag mig, skålande med den rödhåriga dricker jag henne asfull, så att hon faller på knä, ser på mig med förfärad ögon och utstöter idiotiska skratt, medan hon tar stöd mot väggen.

Jag har aldrig sett någonting så monstruöst i människohamn, och mina tankar om kvinnoemancipationen är befästa för all framtid. (S. 240)

Intressant i ovanstående citat är, att Axel uttrycker en misstanke om att om kvinnoemancipationen genomförs, kommer kvinnorna i högre grad än tidigare att välja samkönade sexualpartners. Beskrivningen av den lesbiska kvinnan som djurisk och monstruös är helt i enlighet med den "skräckpropaganda" ett definierande av den lesbiska kvinnan som pervers och abnorm dikterar. Denna monstrositet går igen i de lesbiska kvinnornas utseende såväl som karaktärer, och Marias väninnor uppges genomgående vara falska och konspiratoriska (ex. s. 234).

Så långt kommet är Axel och Marias äktenskap i princip över, och då Maria i slutet av romanen berättar för Axel att hon blivit våldtagen, leder detta till skilsmässa mellan de två. Axels svartsjuka fortsätter dock även efter att skilsmässan inletts:

jag inbillar mig att Marias beklänningar var en fälla för att bli av med mig och kunna börja om från början igen med en annan, den mystiske, okända älskaren eller i värsta fall älskarinnan, den danska tribaden! Och jag ser mina barn i händerna på en styv-

far, eller i klorna på en 'styvmor', som låter sig mutas av inkomsterna av mina 'samlade verk', och ritar upp min levnadshistoria, sedd med en hermafrodits ögon, hon som rövat mig från min hustru, och då vaknar hela min självbevarelseinstinkt (s.259).

I detta läge är jag beredd att ge Axel rätt, då jag anser att valet av en samkönad sexualpartner, istället för en traditionell roll stipulerad av en obligatorisk heterosexualitet, är en logisk fortsättning på Marias motstånd. Enligt en sådan tolkning blir berättelsen om våldtäkten just det som Axel misstänker: ett sätt för Maria att bryta sig loss. Citatet visar, enligt min uppfattning, att Axel är medveten om att Marias och hans tio år långa kamp har rört sig på ytterligare ett plan än den rena könskampens: en lesbisk kvinnas motstånd mot en obligatorisk heterosexualitet. Det är ett motstånd som har synliggjort ett omöjligt val, och att det är just detta val Maria gör verkar Axel övertygad om:

det går upp ett ljus för mig, då jag närmare iakttar Maria, som i det ögonblicket företer en slående likhet med den danska väninnan. Allt finns där: minspelet, hållningen, åtbörderna, frisyren, ansiktsuttrycket! Skulle det kunna vara tribaden som spelar mig ett sådant spratt! Och kommer Maria direkt ur sin älskarinnas armar! (S.260)

Bilden av Maria bleknar bort och ger vika för skräckbilden, monstret – den perverterade tribaden. Illusionen av en kvinna – Marias "lönnligaste begär" – blir slutligen uppenbar i själva hennes fysionomi. Marias motstånd mot en obligatorisk heterosexualitet får sin logiska upplösning i det att hon väljer det ovalbara: att bejaka kärleken till en annan kvinna.

En dæres försvarstal är en roman som karakteriseras av sin frånvaro av ett kvinnligt subjekt. Samtidigt som den dynamiska relationen mellan Axel och Gustav vilar på den ömsesidiga illusionen av att allt begär dem emellan är riktat till en kvinna, så berövas denna kvinna sin könsliga identitet i och med att hon ställer sig i en aktiv begärposition till andra kvinnor. Bilden av en icke-närvarande kvinnlighet är även något som anas bakom Marias alla gränsöverskridanden och rastlösa sökande, och då som en ouppnåelig dröm och ett omöjligt val. Sökandet efter transcendens är det som driver handlingen i romanen framåt, men det de tre protagonisterna erfar är istället en ständigt undflyende bild av en oförkroppsligad kvinnlighet.

Noter

1 Sidhänvisningar gäller *En dæres försvarstal* (1999).

2 Brandell, Gunnar 1985 195, 320.

3 Rinman, Sven 1965 s. 64.

4 Se exempelvis Eklund, Torsten 1948 s. 138ff. och Brandell, Gunnar 1950 s. 31f. och s. 44 samt 1987 s. 217ff. samt 1985 s. 165 och 194.

- 5 Rinman 1965 s. 74.
- 6 Se exempelvis Johannesson, Eric O. 1968 samt Fahlgren, Margaretha 1995.
- 7 Melberg, Arne 1980 s. 50f.
- 8 Foucault, Michel 1976 s. 50ff.
- 9 Ibid. s. 58f.
- 10 Eman, Greger 1993 s. 21f. Jfr. även Faderman, Lilian 1981 s. 236ff.
- 11 Ekenstam, Claes 1993 s. 235f.
- 12 Eman, Greger 1999 s. 221f.
- 13 Det implicita homosexuella tema som finns i relationen mellan Axel och Gustav har endast i mycket liten utsträckning blivit föremål för tidigare analys.

Arne Melberg 1980 s. 63 skriver om Strindbergs "falliska bravur", vilken han menar kommer i konflikt med en latent homosexualitet hos författaren själv. Denna omständighet måste dock, menar Melberg, tolkas inom ramen för sexualhistoriens borgerliga genombrott; att se Strindberg som homosexuell är enligt honom en otillräcklig förklaring.

Crafoord 1993 s. 137 beskriver den "vällustighet" med vilken Axel beskriver Marias make, och han konkluderar: "Här finns [...] ett homosexuellt tema insmuget. Att uppvakta baronens hustru är i en aspekt också att indirekt erotiskt närma sig denna man." Se även s. 138.

Fahlgren 1995 tolkar Axels fixering vid Marias påstådda attraktion till andra kvinnor som tecken på latent homoerotiska begär hos det manliga subjektet, s. 73.
- 14 Som teoretiskt ramverk har jag i denna del av analysen främst använt Kosofsky Sedgwick, Eve 1985.
- 15 Lindström 1952 läser de "sexualpatologiska drag" som finns i romanen som en följd av de "naturalistiska drag" Strindberg var influerad av, s. 86f.

Rinman 1965 avfärdar Marias homosexuella böjelser som "Marias umgänge med andra kvinnor, nojs med en tjänstepiga, vänskap med bildade, 'frigjorda' damer" s. 68ff.

Johannesson 1968 nöjer sig med att konstatera att romanen hanterar ett flertal problem av stort generellt intresse som "the problems of paternity, the battle of the sexes, sexual perversion" s. 98.

Brandell 1985 tolkar Marias attraktion till andra kvinnor mot bakgrund av den biografiska kontexten, och belyser händelseförloppet i *En dåres försvarstal* med hjälp av rättegångsprotokoll och brev, s. 194.

Crafoord 1993 uppfattar Marias attraktion till andra kvinnor som ett uttryck för författarens ångest över sin potens, och tillmäter inte denna någon betydelse i sig, s. 153.

Fahlgren 1995 tolkar Axels fixering vid Marias påstådda lesbiskhet som ett tecken på icke-tillåtna sexuella fantasier, och som ett uttryck för mannens rädsla för kvinnan som inte går att kontrollera, s. 73.
- 16 I denna del av analysen har jag främst använt mig av Adrienne Rich's artikel 1993.
- 17 Se exempelvis *Han och Hon* (1875-76), *Leka med elden* (1882), *Fordringsägare* (1888), *Svarta fanor* (1907; tillkomstår 1904) och *Ockulta dagboken* (1963; tillkomstår 1896-1908).
- 18 Brandell 1985 s. 195.
- 19 Den ende som överhuvudtaget beskrivs något mer utförligt än de andra är den präst Axel tillkallar så han tror att han ligger för döden: "En trettio års man, typen för en bonddräng i söndagskostym. Rödhårig, men halvslocknade ögon, ansiktet översållat av fräknar, väckte han inte sympati hos mig" (s. 92).

- 20 Jfr Kosofsky Sedgwick 1985 s. 21.
21 D-uppsats Lönngren, Ann-Sofie 2000 s. 34.
22 Jfr Butler, Judith 1990 s. 122, 136f.
23 Jfr Stounbjerg, Per 1998 s. 112ff.
24 Detta är ett resonemang som i sin yttersta konsekvens innebär att Axel, enligt sin egen definition, lever ihop med en person som i någon bemärkelse är en man.

Referenser

- Brandell, Gunnar (1950): *Strindbergs infernokris*. Stockholm.
— (1987): *Strindberg- ett författarliv. Del 1: Läroår och genombrott*. Stockholm.
— (1985): *Strindberg- ett författarliv. Del 2: Borta och hemma*. Stockholm.
Butler, Judith (1990): *Gender trouble. Feminism and the subversion of identity*. New York.
Crafoord, Clarence (1993): *Barndomens återkomst. En psykoanalytisk och litterär studie*. Stockholm.
Ekenstam, Claes (1993): *Kroppens idéhistoria. Disciplinering och karaktärsdaning i Sverige 1700-1950*. Hedemora.
Eklund, Torsten (1948): *Tjänstekvinnans son*. Stockholm.
Eman, Greger (1993): *Nya himlar över en ny jord - om Klara Johansson, Lydia Wahlström och den feministiska vänskapskärleken*. Lund, Stockholm.
— (1999): "Homosexualitet i kulturdebatten" i Söderström (red.) *Sympatiens hemlighetsfulla makt. Stockholms homosexuella 1860-1960*. Stockholm.
Faderman, Lillian (1981): *Surpassing the love of men. Romantic friendship and love between women from the Renaissance to the present*. New York.
Fahlgren, Margaretha (1995): *Kvinnans ekvation. Kön, makt och rationalitet i Strindbergs författarskap*. Stockholm.
Foucault, Michel (1976): *Histoire de la sexualité I. La volonté de savoir*. Paris.
Johannesson, Eric O. (1968): *The novels of August Strindberg. A study in theme and structure*. Berkeley, Los Angeles.
Kosofsky Sedgwick, Eve (1985): *Between men. English literature and male homosocial desire*. New York, Oxford.
Lindström, Hans (1952): *Hjärnornas kamp. Psykologiska idéer och motiv i Strindbergs åttiotala diktning*. Uppsala.
Lönngren, Ann-Sofie (2000): "de fördervade uslingarna" – en studie av hur den moderne homosexuelle begreppsligt skapades i svenska läkares böcker 1880-1920. D-uppsats, Historiska institutionen, Uppsala universitet.
Melberg, Arne (1980): "Sexualpolitiken, Fru Marianne och En dåres försvarstal" i *Ord och Bild* nr. 2-3.
Rich, Adrienne (1993): "Compulsory heterosexuality and lesbian existence" i Abelow/Barale/Helperin (red.) *The lesbian and gay studies reader*. New York, London.
Rinman, Sven (1965): "En dåres försvarstal" i *Svensk litteraturtidskrift* nr. 1.
Stounbjerg, Per (1998): "Position og posttur. Om mandigheden i Strindbergs roman En dåres försvarstale" i *Edda. Nordisk tidskrift för litteraturforskning* nr. 2.
Strindberg, August (1999): *En dåres försvarstal* i Göran Rossholm (delred.) övers. Hans Le-vander. Samlade verk nr. 25. Stockholm.

Ann-Sofie Lönngren är fil.mag. i litteraturvetenskap vid Uppsala universitet. Hon har skrivit sin C- respektive D- uppsats om den homosexuella motivkretsen i Strindbergs författarskap, och har för avsikt att fortsätta sina studier på doktorandnivå. Hon studerar för närvarande vid universitetet i Avignon, Frankrike.

The illusion of a woman – a queer-theoretical study of the homosexual taboo in *A madman's defence*.

A madman's defence was written by August Strindberg in 1884-85, during a time of intense Swedish debate concerning moral and sexual hygiene. The novel has traditionally been read as the story of the author's relationship to his first wife, Siri von Essen, and the "war of the sexes" has been viewed as its central theme. This article shows however, that both implicit and explicit homosexual themes can be traced throughout the text.

The implicit homosexual theme occurs mainly in the erotic triangle in the first half of the book. The triangle consists of two men (Axel and Gustav) and one woman (Maria). The joint worship of the same woman has been interpreted as being partly pretence for two men to approach each other sexually.

The explicit homosexual theme occurs mainly in the second half of the novel, and consists of Maria's boundary-crossing behaviour and sexual attraction to other women. The queer-theoretical approach made possible a new interpretation of the course of events in *A madman's defence*, and led to the exposure of a new aspect of the motifs in the novel.